

УДК 811.161.2:39

DOI 10.24919/2411-4758.2017.110208

Анна ОГАР,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка (Україна, Дрогобич) annaogar@ukr.net
orcid.org/ 0000-0002-4917-8008*

УКРАЇНСЬКА КОНЦЕПТОСФЕРА: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про українську концептосферу – сукупність концептів, що належать спільному ментальному просторові носіїв мови. З-поміж концептів виділяють на основі загальнозвживаності й частотності концептуальних вербалізаторів, словотвірної та фразеологічної їхньої розробленості, семантичної розбудованості та аксіологічної маркованості провідні, або ключові, які акумулюють інформацію про специфіку певної культури та її носіїв.

*Мета розвідки – з'ясувати особливості української концептосфери в зіставному аспекті. Її ядро творять концепти земля, мати, хата, хліб, доля, душа, серце, любов, Україна, достаток, туга, честь, здоров'я, щастя, воля, життя, людина, радість, друг, добре, дім тощо. Дослідження кожного з цих концептів виявляє національно специфічне. Концепт **доля**, скажімо, відображає етнічні риси характеру народу (вміння переносити життєві випробування, терплячість, покірність), однак на українську долю можна вплинути. За таким трактуванням прочитується віра у краєце, притаманний народам Заходу позитивізм, а не тільки фаталізм Сходу.*

*Особливості національного характеру й сприйняття світу відображають концепти **душа, серце**. Українська модель особистості ґрунтується на протиставленні тіла душі (серцю) і головною є сфера ірраціонального (для порівняння англо-саксонська модель вибудована навколо протиставлення матеріального інтелектуальному, що відбиває її зосередженість на мисленні й знанні). Попри те, в українців розум уважається однією з основних позитивних характеристик людини.*

*Український концепт **мати** вирізняє особливе пошанування матері, надання їй виняткового значення, статусу найріднішої. У концепті також розвинулись смислові сфери **мати – Богородиця, мати – земля**.*

*Помітно еволюціонував концепт **хата**, набувши багатовимірності та виразних етноментальних ознак. Діапазон його змісту розширюється від «рідної домівки» до «рідної землі». Натомість в англійській культурі home/house є символічною межею, яка відокремлює людину, її сім'ю, тобто смисл концепту звужується до окремої особи.*

*Спільний для слов'ян образ **хліба** як символ у достатку в українців доповнюють асоціати **оберіг, св'ятість, радість, здоров'я**.*

Отже, обстеження ключових концептів дає змогу сказати про культуру народу щось суттєве, виокремити власне його, специфічне на загальному тлі.

Ключові слова: концепт; концептосфера; критерії виокремлення ключових концептів, ядро концептосфери; смисл концепту.

Лит. 15.

Анна ОГАР,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) annaogar@ukr.net

УКРАИНСКАЯ КОНЦЕПТОСФЕРА: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье речь идет об украинской концептосфере. Ее ядро образуют ключевые концепты земля, мать, дом, хлеб, судьба, душа, сердце, любовь, Украина, достаток, тоска, честь, здоровье, счастье, свобода, жизнь, человек, радость, друг, хорошо, дом и т.д. Эти концепты позволяют определить украинские национально-культурные черты, комбинирующиеся в определенные соотношения, нередко объединяясь в антонимические пары : кордоцентризм, эмоциональность и уважение уму; меланхоличность и позитивизм; возвышение благородного и осуждение меркантильного; исключительное уважение к родителям; религиозность; любовь к земле, патриотизм.

Ключевые слова: концепт; концептосфера; критерии выделения ключевых концептов; ядро концептосферы; смысл концепта.

Лит. 15.

Анна ОГАР,

Ph.D. in Philology, senior lecturer, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) annaogar@ukr.net

UKRAINIAN CONCEPT SPHERE: THE APPEARANCE ASPECT

Defining of the problem. D. Lykhachov, the Russian researcher, was the first to introduce the term “concept sphere” in the linguistic circulation as a number of concepts which belong to the mental space of native speakers of a definite language. The linguist used this term as a synonym to the terminological compound “a conceptual picture of the world”. Z. Popova and Yo. Sternin treat the concept sphere as a compiled combination of concepts of the people, the information base of thinking, defining it as a thinking sphere which con-

sists of concepts [11, 57-58]. A. Prykhodko writes that the concept sphere is an objectively existing set of verbally marked and verbally unmarked, nationally marked mental units of linguoculture which are systematised according to the principle of consistency and organised on the principles of plurality, integrity, communication and structuring [12, 105]. The linguist treats the concept sphere as a system of the highest order which contains the systems of the lower order – subsystems.

O. Selivanovana [10] has a different point of view when distinguishing the concept sphere and the concept system. According to the researcher, the notion conceptual system is generic relative to the concept is a conceptual sphere. A conceptual system is a system of concepts in the mind of a person or the collective consciousness of the nation, which shows the conception of the world, the reality and the results of internal reflexive experience in the form of structured and systematised knowledge. Conceptual spheres or domains that represent a certain subject are outlined within the conceptual system.

Analys research. Nowadays only isolated fragments of the conceptual picture of the world have been worked up; it is too early to speak about a full description of the national concept spheres. However, certain accents can be made. V. Kononenko writes that the important concepts for Ukrainians are *the earth, mother, home, bread, destiny*. They are the concepts that create the core of the Ukrainian concept sphere. V. Zhaivoronok [3] singles out in the Ukrainian folklore the concepts such as *father, mother, bread and salt, berehynia (deity), wedding, family hearth, aqua vita (water of life), living flame, street, vechornytsi, dosvitky (party till the dawn), ballad, soul, the earth, kalyta, guelder rose, planked footway, bitter hour, forest nymph, Moon, ruta-myata (rue-mint), sky, fate, misfortune, this and the other world, rozryv-trava (impatiens), kin, family, kozak, haydamak, prophetic word, nightingale, poplar, hata (house), bread, spells, boat, happiness and destiny, yar (gully)*. O. Levchenko names among the leading concepts *Love, Ukraine, Wealth, Sorrow, Honour, Health, Happiness, Freedom, Memory, Hospitality, Parting*, as well as *Soul, Heart, Destiny, Sorrow, the Earth, Mother, Space* [6, 58]. And I. Sayevych by the results of the associative experiment defines the core of the language consciousness of Ukrainians: *life, human being, joy, friend, the good, house, love, happiness, peace, money, man, love, mind, good, hope, death, power, work, child, world, wide, bad, beauty, comrade, evil, woman, light, kind, work, girl (життя, людина, радість, друг, добре, дім, любов, щастя, спокій, гроші, чоловік, кохання, розум, гарний, надія, смерть, сила, робота, дитина, світ, великий, погано, краса, товариш, зло, жінка, світло, добрий, праця, дівчина)* [9, 110].

The aim of the research is finding out national features of the concept sphere of the Ukrainian people in comparable aspects.

The main content of the article. One of the model mental units is the concept of *fate* that has a joint identification in many languages; however, it

is marked in each language with expressive national features. For example, A. Vezhbytska shows a discrepancy between the Russian notion of *sudba* (destiny) and the Polish one *los* [15, 16]. *Sudba* is the power which is independent of a human will and provides submissive subordination, consensus with patience; *los* rejects the signs of subordination conveying instead the faith in the inexhaustible possibilities of life. Polish *los* is closer to the Roman concept of *fortuna* rather than to the concept of *fatum*; Russian *sudba* – on the contrary. Ye. Bartminsky notices that A. Vezhbytska has not added to the analysis the other Polish concept *dolia*, which implies an agreement with a vital situation, which cannot be changed by a man and should be contrasted with Russian *sudba* [14, 134], but then is there a Russian concept that would agree with Polish *los*? V. Kononenko points out that for Ukrainians a typical image-symbol of *dolia* (fate) that indirectly reflects national traits of character (ability to endure ordeals, patience, and sometimes obedience), however Ukrainian *dolia* is not as unavoidable and inevitable as *fatum* [4, 56], one can influence it. “The dictionary of epithets of the Ukrainian language” confirms it. This work treats *dolia* as an elemental course of events, independent of a human will, however, does not illustrate its exceptional hopelessness: along with 45 epithets denoting an unfortunate, hard *dolia* there are 28 units for the definition of a happy and great fortune. The epithet row verbalises such concepts of *dolia* as uncertainty (*загадкова, таємнича, невідома, прихована*), independence of a man’s will (*всесильна, неблаганна, невідворотна, немінуча, свавільна, сліпа*), changeability (*мінлива, непостійна, норovitа, примхлива*). The Ukrainians also call *dolia* wise [1, 110].

The concepts of *soul*, *heart*, which cannot reasonably be separated from the concept of *mind*, reflect the peculiarities of national character and perception of the world. I. Holubovska mentions that the Ukrainian model of personality is based on setting the body against the soul (heart) and the main is the sphere of irrational which the mind cannot control (for comparison the Anglo-Saxon model of ethnic personality is grounded on setting material against intellectual, reflecting its concentration on thinking and knowledge) [2, 40 - 41]. V. Kononenko stresses that the main antitheses going through the Ukrainian poetry is the collision of concepts-symbols of the *soul* and the *body* [4, 315]. The soul conveys the idea of ever living, immortal, mighty, invincible; the body symbolises the material world. The image of heart as a receptacle of feelings, moods, worries, and therefore of the soul itself, corresponds to the mentality of Ukrainians who are sensitive, emotional, melancholic. Thus the activity of Ukrainians is mostly marked with an emotional and sensual call of the soul and the heart. However, this statement requires addition: the traditional philosophical problem of the relation of thinking to

being in the Ukrainian version is complicated by the relation of feelings to being, that is, feelings do not reject thinking processes and are organically involved in them. It is confirmed by the dictionary (which claims to illustrate the most relevant): nouns *soul, heart, feelings* have 282, 196 and 169 epithets accordingly, nouns *thought, mind, wisdom, reflections* – 267, 168, 43 and 39 respectively [1; 121, 305, 267, 118, 288, 212, 283].

In many ethnocultures *mother* appears as a symbol of life, family, peace, happiness. Interpretation of the mother as the one that continues the kin, raises children, is associated with the husband (father) is an antipode of the stepmother or mother-in-law, – these are universal signs of the concept *mother* in the Indo-European linguocultural space. Paying special honour to the mother, giving her an exceptional value and the status of the dearest are the components of this concept, which are characteristic of Slavic mentality; the vision of the mother as a universal source and the beginning of something is inherent in Romano-German mentality [7]. In the Ukrainian linguoculture, except common Indo-European and general Slavic features, the concept *mother* covers two cognitive spheres. The first one is the mother of God, the Virgin Mary. The second one is native land, nature, the motherland. It is the image of the *earth-mother* that belongs to the Totems of ancient Ukrainians, so it is understandable why the Ukrainian concept of *earth* has a leading status. The land has been a breadwinner for the people since ancient times, and the biblical texts have contributed to spreading the doctrine of the creation of man from land that gave it a special divine status. However, religious directives showed the earth as the location of the Fall, suffering and vanity counterbalancing it to the Holy sky, that is why the conceptual opposition *Heaven – Earth* detects contrasting the sphere of ideal, spiritual, good with the sphere of material, evil. These concepts are ancient and exceptionally good formations: both include concrete and abstract components (the earth is the country, soil, land and mother, life, sacred ground; the heaven is the air space in the shape of a dome visible above the surface of the Earth and the paradise, the top of human spirit). In addition, the structure of concepts brings together antonymic components (the earth is the mother, life and grave, hell; this is a divine substance and implementation of mercenariness; the heaven is light and dark), which certifies the complexity, the duration of creation and relevance for mankind. For the Ukrainians the nuclear components in the concept *earth* are the country, planet, the top layer of the Earth's crust and soil [8, 172-174]; the significative centres of the English word *land* are land ownership, the territory notion in relation to people, land [13, 97-110].

From the national-cultural point of view the interest is paid to the Ukrainian concepts of *liubov* (love) and *kokhannia* (love) that are inseparable in

other ethnocultures. However, the uniqueness is out of the question, because in some languages we can also see this differentiation (lat. amor, caritas, pl. miłość, kochanie). To be more exact, there are three times as many epithets to the nomen of *kokhannia* than to the nomen *liubov* (159 and 49 respectively) [1, 171-191]. The concept of *kokhannia* covers certain characteristics: 1) strength (*всевладне, всепереможене, всепоглинаюче, всесильне, непереможене, могутнє*), 2) limitlessness / limitedness (*безмежене, вічне, безмірне, безсмертне/епізодичне, миттєве, недовге, швидкоплинне*), 3) suffering, patience (*безталанне, вистраждане, драматичне, жертівне, фатальне; терпляче, тихе, м'яке, несміливе*), 4) transcendental character (*неземне, небесне, святе, піднесене, величне*), 5) something, concerned with the sphere of emotional (hearty) (*радісне, солодке, ніжне, палке, полум'яне; романтичне, ліричне, сердечне, сентиментальне*). The epithet row of the word *liubov* associates the feeling with something noble, high, unusual: *божественна, життєдайна, всетворяща, свята, чиста, неосязна*.

The concept of a *hut/ cottage (xata)* is one of the key in Ukrainian poetic thinking. In our culture the hut has always been a material and spiritual foundation of the family, a kind of awe-protector, which protects people not only from bad weather, but also from hostile forces. This concept evidently evolved, gaining a philosophical depth, multidimensionality and expressive ethnological features. The Ukrainian hut is an ambivalent image, which, on the one hand, indicates warmth, kinship, harmony, the paradise of the earth, and, on the other hand, the human dilemma, maleness, poverty. Such antonymic content of the concept is evidenced by its antiquity and its extraordinary character. In the poetic texts of the twentieth century hut for the most part appeared as a source of spiritual, moral forces, human life's tenets [5, 19]. The range of its content is quite wide – from «native home» to «native land», the Motherland, that is, the meaning of the concept is expanding. Instead, in English culture, home / house is a symbolic boundary that separates a person, her family, their inner world, that is, the meaning of the concept is narrowed to an individual.

However, it is not easy to find an English equivalent to the Ukrainian word *xata*. Hut is referred to as «a small, single-story building of simple or crude construction, serving as a poor, rough, or temporary home or shelter» / «невеликий одноповерховий будинок простого або грубого будівництва, який служить бідним, грубим або тимчасовим будинком або притулком». Even none of the synonyms (cabin, small cottage, barrack, crib, shanty) is not exactly the equivalent of a Ukrainian word that conveys a home, comfort and prosperity.

The Slavic fund of symbolic images includes *bread* as a symbol of wealth. Bread is not only the main food, but a guard, a symbol of holiness, joy, health and wealth. Long ago, bread is a mandatory attribute of folk ceremonies, which testifies to its honor and unhealthy nature. It is a known custom to meet the dear guests with bread and salt as a sign of great respect, bread is used in conjugation, betrothal, blessed for marriage. However, the complexity of the concept is evidenced by the presence in it of a component that has a reduced marking: the phraseological design of *living not bread alone* (*жити не хлібом єдиним*) forms the idea of bread as something material, as opposed to something more important, spiritual.

Conclusions and recommendations of further research. So in the conceptual sphere of the people certain concepts are leading, culturally significant. Actually, the very term culturally significant concept shows that this construct is on the upper tier of the hierarchy of values of society. The hierarchy of concepts of any culture contains certain components – ethical, aesthetic, social, etc. The frequency of word usage is a sign that has a real quantitative dimension, and that is why it seems attractive to researchers. However, only the frequency of the use of a word in the texts of a particular culture can not serve as a basis for it to be considered a culturally significant concept and it was attributed to national specificity. In addition, the indicators that collectively determine the key status of the concept are universality, word-formation and phraseological development, semantic development, axiological marking.

The examination of key concepts makes it possible to say about the culture of the people something essential and non-trivial (A. Vezhbitskaya). Thus, on example of such concepts can be defined Ukrainian national-cultural features, which combine in certain relationships, often combined in antonymic pairs: cordocentrism, emotionality and respect for the mind; melancholia and positivism; exaltation of noble and condemned mercantile; exclusive respect for parents; religiosity; love of land, patriotism.

Looking forward to research the thesaurus of the leading concepts of Ukrainian culture on the basis of comparison with other cultural communities.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бибик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
2. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 40 – 47.
3. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – № 32. – 2002. – С. 51 – 53.

4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.

5. Кравець Л.В. Метафоризація концепту хага в українській поезії ХХ ст. / Л.В. Кравець // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Книга 1. – С. 17 – 20.

6. Левченко Е. Украинская концептосфера и симболарий (лингвокультурологический аспект) / Е. Левченко // Славянские языки в свете культуры : Сб. науч. статей. – М. : ООО «А Темп», 2006. – С. 49 – 66.

7. Марчук У. Б. Особливості функціонування концепту мати (мама) в індоєвропейському лінгвокультурному просторі / У.Б. Марчук. – Режим доступу : http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/28781-Osoblivost%D1%96_funk%D1%81%D1%96onuvannja/1.html

8. Огар А. О. Вербалізація концептів *земля* і *небо* в українському поетичному дискурсі другої половини 20 ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Огар Анна Осипівна. – Дрогобич, 2014. – 215 с.

9. Саєвич І. Г. Ключові концепти культури: критерії виокремлення / І. Г. Саєвич // Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика : Матеріали Міжнародної наукової конференції (10–12 жовтня 2013 р.). – К., 2013. – с. 249 – 255.

10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

11. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.

12. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепрпетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.

13. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 288 с.

14. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Wyd. trzecie / Bartmiński J. – Lublin, 2009. – 328 s.

15. Wierzbicka A. Język i naród: polski «los» i rosyjska «sud'ba» / Wierzbicka A. // *Teksty Drugie*. – 1991. – Nr. 3. – S. 5 – 20.

REFERENCES

1. Выбык, S. P., Yermolenko, S. Ya. & Pustovit, L. O. (1998). *Slovnnyk epitetiv ukraïnskoi movy [Dictionary of epithets of the Ukrainian language]*. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]

2. Holubovska, I. O. (2002). Dusha i sertse v natsionalno-movnykh kartynakh svitu [Soul and heart in the national-language paintings of the world]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4-5, 40-47. [in Ukrainian]

3. Zhaivoronok, V.V. (2002). Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 32, 51-53. [in Ukrainian]

4. Kononenko, V. I. (2013). *Symvoły ukrainskoi mowy [Characters Ukrainian language]*. Kyiv ; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka. [in Ukrainian]
5. Kravets, L.V. (2013). Metaforyzatsiia kontseptu khata v ukrainskii poezii XX st. [Metaphorization of the concept hut in Ukrainian poetry of the twentieth century]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Filolohichni nauky – Scientific notes of NSU them. Gogol M. Philological Sciences, 1*, 17-20. [in Ukrainian]
6. Levchenko, E. (2006). Ukrainskaya kontseptosfera i simbolariy (lingvokulturologicheskii aspekt) [The Ukrainian conceptsphere and simblarium (linguistic culturological aspect)]. *Slavyanskii yazyki v svete kulturyi - Slavic languages in the light of culture*, 49-66. [in Russian]
7. Marchuk, U. B. Osoblyvosti funktsionuvannia kontseptu maty (mama) v indoevropaiskomu linhvokulturnomu prostori [Features of the concept mother (mother) in the Indo-European linguistic-cultural space] Retrieved from http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/28781-Osoblivost%D1%96_funk%D1%81%D1%96onuvannja/1.html [in Ukrainian]
8. Ohar, A. O. (2014). Verbalizatsiia kontseptiv zemlia i nebo v ukrainskomu poetychnomu dyskursi druhoi polovyny 20 st. [Verbalization concepts of heaven and earth in Ukrainian poetic discourse second half of the 20th century]. *Candidate's thesis*. Drohobych: Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. [in Ukrainian]
9. Saievych, I. H. (2013). Kliuchovi kontsepty kultury: kryterii vyokremлення [Key Cultural Concepts: Selection Criteria], «*Slovo i rechennia: syntaktyka, semantyka, prahmatyka*». *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – «Word and sentence: syntactics, semantics, pragmatics»*. *Materials of the International Scientific Conference* (pp. 249-255). Kyiv [in Ukrainian]
10. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern Linguistics: Directions and Problems]*. Poltava : Environment.
11. Popova, Z. D. & Sternin I. A. (2001). *Ocherki po kognitivnoy lingvistike [Essays on cognitive linguistics]*. Voronezh: Origins. [in Russian]
12. Prihodko, A. N. (2013). *Kontseptyi i kontseptosistemyi [Concepts and Conceptsystems]*. Dnepropetrovsk: Belaya E. A. [in Russian]
13. Ufymtseva, A. A. (1962). *Opyt yzuchenia leksyky kak systemy [Experience of studying vocabulary as a system]*. Moskva: Yzd-vo Akademyy nauk SSSR [in Russian]
14. Bartmiński, J. (2009). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin. [in Polish]
15. Wierzbicka, A. (1991). Język i naród: polski «los» i rosyjska «sud'ba». *Teksty Drugie*, 3, 5 – 20. [in Polish]

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2017 р.